

הדרך אל ירושלים בתורה (חלק א)

זרעאל בצפון לבקעת ערד ובאר שבע בדרום. דרך זו עוברת ביישובים ג'נין, יבלעם, שכם, שילה, בית אל, ירושלים, בית לחם וחברון – שם היא מתפצלת לענף מערבי, הפונה לכיוון דביר ובאר שבע (דרך בית חגי, עתניאל, מיתר ובאר שבע של היום), ולענף מזרחי, הממשיך לכיוון זיף, מעון, כרמל, יתיר ובקעת ערד.

לאורך תוואי גאוגרפי זה מציינת התורה ערים שונות ומאורעות המתרחשים בהן.

2. המסלול על תחנותיו

המקום הראשון שאברהם מגיע אליו הוא **מקום שכם אלון מורה** (י"ב, ו). משם הוא נוטה את אוהלו בין בית אל ובין העי (שם, ח), ומשם נוסע הוא **הנגבה**³ (שם, ט). אחר כך אברהם יורד **למצרים**, והוא שב ממנה לארץ באותו מסלול בכיוון הפוך: הוא מגיע **הנגבה**, הולך למסעיו אל המקום שהיה בו בתחילה, **בין בית אל ובין העי**, ומסיים **באלוני ממרא אשר בחברון** (י"ג, א, ג-ד, יח).

משם יוצא אברהם **למלחמת העולם הראשונה** על מנת להציל את לוט, ובדרכו חזרה הוא מגיע **לעמק שווה** הוא **עמק המלך** (י"ד, יז), שם הוא פוגש את מלך סדום ואת מלך שלם.⁴ אחר כך שב אברהם ויורד דרומה ועובר בתחנות שונות,⁵ שמהאחרונה שבהן – ארץ פלשתים – הוא מצטווה להעלות את יצחק לעולה בארץ המוריה.

3. ניתוח המסלול

הערים המרכזיות שבהן עובר אברהם הן שכם, בין בית אל ובין העי (שם נטה את אוהלו), חברון וירושלים (תחילה אזור העיר, ואחר כך הר המוריה).

ירידתו של אברהם לנגב ולמצרים מן האזור שבין בית אל ובין העי וחזרתו לאותו אזור מהוות מעין סוגריים במסעותיו, כפי שמעידה ההדגשה המיוחדת שיש בכתוב על כך שאברהם חזר בדיוק למקום שממנו יצא:

וילך למסעיו מנגב ועד בית אל עד המקום אשר היה שם אהלה בתחילה בין בית אל ובין העי אל מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה ויקרא אברם בשם ה' (י"ג, ג-ד).

נדמה כי הסוגריים הללו רומזים להמשך מסלולו של אברהם. בנגב: בין קדש ובין שור, בגרר, בבאר שבע ובארץ פלשתים.

הרמב"ן בפירושו לתורה (בראשית י"ב, ו ד"ה ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם) מבאר את משמעותם של סיפורי האבות בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים":

אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בעניין אברהם, יצחק ויעקב, והוא עניין גדול, הזכירהו רבותינו בדרך קצרה, ואמרו (תנחומא לך-ט) **כל מה שאירע לאבות סימן לבנים**. ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים, ויחשוב החשוב בהם כאילו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת, וכולם באים ללמד על העתיד, כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלושת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבוא לזרעו.

ודע כי כל גזירת עירין כאשר תצא מכח גזירה אל פועל דמיון, תהיה הגזירה מתקיימת על כל פנים, ולכן יעשו הנביאים מעשה בנבואות... ולפיכך החזיק הקב"ה את אברהם בארץ ועשה לו דמיונות בכל העתיד להעשות בזרעו, והבן זה.

הרמב"ן אומר כי מעשיהם של האבות הם בבחינת מעשים נבואיים הסוללים את הדרך לבנים. בשיעור ראשון זה ברצוננו לנקוט בגישתו של הרמב"ן ביחס למסלול שבו נכנסו אבותינו לארץ ולבחון את משמעותו ביחס לירושלים אצל האבות ולדורות. חלק א ידון במסלולם של האבות – באילו ערים עברו בכניסתם לארץ; חלק ב יעסוק במשמעותו הרוחנית לדורות של מהלך זה.¹

חלק א: המסלול

א. אברהם אבינו

אברהם אבינו, ראשון האבות הבאים לארץ, עובר במסלולו דרך ערים מרכזיות, שיתפסו מקום משמעותי ביותר בתולדות ישראל בעתיד. נתבונן במסלול זה וננסה להראות, כדברי הרמב"ן, כי הוא מהווה דגם לדורות הבאים.

1. הרקע הגאוגרפי

התורה אינה מפרטת היכן נכנס אברהם לארץ. ואולם, מסתבר הדבר שבבואו מחרן חוצה אברהם את הירדן באזור גשר אדם של היום, שהיווה במהלך הדורות נקודת מעבר מרכזית בין עבר הירדן המזרחי לבין עברו המערבי באזור זה.² משם עולה אברהם, ככל הנראה, דרך ואדי פרעה, הוא נחל תרצה, המביאו לאזור שכם. מאזור שכם ממשיך אברהם דרומה על קו פרשת המים הארצי, בדרך במת ההר הקדומה, המחברת בין עמק

3 רש"י פירש, בעקבות דרשת חז"ל, כי אברהם הלך דרומה, לכיוון ירושלים. ואולם, על פי פשטי המקראות "הנגבה" משמעו כאן 'לאזור הנגב'.

4 נוכחותו של מלכיצדק מלך שלם – היא ירושלים – מלמדת כנראה כי עמק המלך מצוי בקרבת ירושלים. ראיות לקביעה זו נביא בע"ה בשיעורים הבאים.

5 לשם הקיצור נמנענו מלפרט כאן את כולן.

1 ההפניות לפסוקים הן לספר בראשית אלא אם צוין אחרת.

2 מסתבר כי מקום החצייה סמוך ביותר למקום עליו נאמר ביהושע (ג, טז): "ויעמדו המים היורדים למעלה קמו נד אחד הרחק מאד מאדם העיר אשר מצד צרתן". ואף בכך יש בחינה של "מעשי אבות סימן לבנים".

והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך והקמת לך אבנים גדולות ושדת אתם בשיד (דברים כ"ז, ב).

חז"ל הבינו כי "ביום" פשוטו כמשמעו: באותו יום עצמו שבו עברו את הירדן מגיעים בני ישראל להר עיבל, מעל לשכם, ובונים שם מזבח.

2. ניתוח המסלול

על פי פשטי הכתובים, המקום הראשון שבני ישראל מגיעים אליו לאחר הכניסה לארץ (בגזרת הגלגל ויריחו) הוא העי – תחנתו השנייה של אברהם; רק אחר כך הם מגיעים לתחנתו הראשונה ובונים את המזבח בהר עיבל. על פי פירושם של חז"ל, לעומת זאת, נכנסו בני ישראל לארץ כסדר שנכנס אליה אברהם: תחילה הגיעו להר עיבל, ואחר כך – לעי.⁷

בפרשת העי קושר הכתוב בירור בין כיבוש הארץ לבין מסעו של אברהם אבינו. על ביאתו של אברהם לאזור זה נאמר "ויעתק משם ההרה מקדם לבית אל ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם" (י"ב, ח). והנה, בפרשת מלחמת העי אנו מוצאים סדרה של ביטויים הדומים ביותר לפסוק זה: "העי אשר עם בית און מקדם לבית אל" (יהושע ז', ב); "וישבו בין בית אל ובין העי מים לעי" (שם ח', ט); "וישם אותם אורב בין בית אל ובין העי מים לעי" (שם ח', יב). בביטויים אלו רומז הנביא לקשר שבין כיבוש הארץ בימי יהושע לבין מסעו של אברהם אבינו.

אלא שהדמיון לאברהם נעצר בנקודה זו. בני ישראל הגיעו לעי ולהר עיבל שמצפון לשכם – אך עד ירושלים לא באו, ואין בכתוב כל התייחסות אליה בשלב זה.⁸ ההגעה אל ירושלים העיר ואל הר המוריה והשלמת המהלך כולו עתידים לבוא רק בימי דוד, במלוך מלך על כל ישראל.

ד. מלכות דוד

לאחר מות שאול מולך דוד על יהודה בחברון (שמ"ב ב', א-ד) שבע שנים ושישה חודשים. עם מות איש בושת בן שאול באים כל שבטי ישראל להמליך את דוד בחברון (שם ה', א-ג), ומעשהו הראשון כמלך על כל ישראל הוא כיבוש ירושלים (שם ו-ט). דוד צועד אפוא כמלך במסלול חברון-ירושלים, ולפי סדר זה, שבו קודמת חברון לירושלים, אין לדוד כל זיקה לאזור שכם ולאזור בית אל והעי.⁹

סיכום

ראינו כי אברהם מסרטט במסעו מהלך שלם הכולל את שכם, בית אל והעי, חברון וירושלים (העיר והמקדש), אך אצל

7 מעשיהם של בני ישראל בהמשך תואמים אף הם את הדרך שסלל אברהם. כאמור, לאחר בניית המזבח בהר עיבל (יהושע ח', ל ואילך) והמלחמות נגד מלכי הדרום ומלכי הצפון באה התיישבותם של שבטי יהודה, אפרים וחצי המנשה, שבמסגרתה נתיישרה בראשונה חברון (יהושע י"ד, יג-יד). דבר זה תואם את הסדר הכללי של הכניסה לארץ שהראינו לעיל אצל אברהם ויעקב.

8 בתקופת יהושע והשופטים מוזכרת ירושלים אך באורח אגבי לחלוטין.
9 מעניין כי אחרי מלכות דוד ושלמה אנו מוצאים את רחבעם חוזר לשכם (מל"א י"ב, א), ואת ירבעם – לשכם ולבית אל (שם, כה, לב).

ואכן, בהמשך ימיו מצוי אברהם בעיקר באזור הדרום, ובאזור זה אף ממשיך יצחק את דרכו. יעקב, לעומת זאת, ממשיך את מעשיו של אברהם במסלול העיקרי: שכם, בית אל, העי וחברון.

ב. יעקב אבינו

1. המסלול

בשובו מחון חוזר יעקב לארץ ישראל במסלול זהה לזה של אברהם. בסוף פרק ל"ג מוזכרת סוכות, המצויה ממזרח לגשר אדם, ומסתבר אפוא שיעקב חצה את הירדן באותו מקום שבו נכנס אברהם לארץ. משם הוא עולה דרך ואדי פרעה לשכם (ל"ג, יח), שם מתרחש מעשה דינה, שלאחריו עולה יעקב בציוויו של ה' אל לוזא היא בית אל (ל"ה, ו). בדרכו דרומה קובר יעקב את רחל בדרך אפרתה היא בית לחם (ל"ה, יט), ואז נוטה את אוהלו מהלאה למגדל עדר (ל"ה, ס), עד בואו אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע, היא חברון.

2. ניתוח המסלול

יעקב חוזר על מסלולו של אברהם ומתעכב באותן הערים שבהן עבר אברהם.⁶ הדמיון במסלול כשלעצמו אינו מפתיע, שהרי זוהי הדרך המרכזית העוברת על גב ההר. הדבר המיוחד במסלולו של יעקב הוא התחנות שבהן עבר. ראשית, הוא מתעכב בין בית אל לחברון בקבורת רחל. שנית, שלא כסבו אברהם, שעשה מתחילה ועד סוף את המהלך כולו – שכם, בית אל והעי, חברון וירושלים – יעקב אינו ממשיך מירושלים לחברון. את החוליה חברון-ירושלים, החסרה אצל יעקב, ישלים בבוא העת דוד המלך.

ג. בני ישראל בכניסתם לארץ

1. המסלול

על פי פשטי המקראות התנהלה הכניסה לארץ כדלקמן: הקמת המחנה בגלגל – מקום החניה הראשון שנזכר בכתוב (יהושע ד', ט); כיבוש יריחו (שם ו); כיבוש העי (שם ז-ח); בניין המזבח בהר עיבל, מעל לשכם (שם ח, ל-ה); והמלחמות נגד מלכי הדרום (שם י) ונגד מלכי הצפון (שם י"א). עם תום המלחמות מתחיל יישוב הארץ בפועל, וראשוני המתיישבים הם שבטי יהודה ואפרים וחצי שבט המנשה שנחל בעבר הירדן המערבי. העיר הראשונה שיושבה הייתה חברון (שם י"ד, יג-יד).

עד כאן, כאמור, על פי פשטי המקראות. ברם, חז"ל הבינו את מהלך הכניסה לארץ באופן אחר:

בא וראה כמה ניסים נעשו באותו היום... עברו ישראל את הירדן ובאו להר גריזים ולהר עיבל יותר משישים מיל (סוטה לו ע"א).

כלומר: בעצם יום חציית הירדן בא עם ישראל להר גריזים והר עיבל. דעה זו תואמת את הכתוב בפרשת כי-תבוא:

6 אמנם ישנם הבדלים מסוימים בהגדרת המקומות עצמם: יעקב בא שלם עיר שכם ולא 'עד מקום שכם עד אלון מורה'; ואחר כך הוא מגיע לבית אל עצמה, ולא אל 'בין בית אל ובין העי' כאברהם. אך לא נעסוק כאן במשמעויותיהם של ההבדלים הללו.

מלבד ההיבטים הגאוגרפיים מציין קאסוטו בהמשך דבריו את משמעותם של המקומות הללו בהקשר של חלוקת הארץ לשבטים:

- **שכם** היא לב נחלת בני יוסף, ובה עובר הגבול בין אפרים למנשה;
- **בית אל** מסמנת את הגבול בין בני רחל: אפרים מצפון לה ובנימין מדרומה;
- ואילו השטח **שמדרום לבית אל בואך הנגבה** מהווה את נחלת בנימין – שגבולה הצפוני הוא בית אל וגבולה הדרומי הוא ירושלים – ואת נחלת יהודה, המשתרעת מדרום לירושלים.

בהקשר זה מעניין לציין כי עם חלוקת הממלכה בימי רחבעם וירבעם עבר הגבול בין הממלכות באזור בית אל.

על פי דרכו של קאסוטו נוכל, אם כן, לומר כי מסעותיו של אברהם אבינו לא רק מתווים את הדרך לבניו, אלא גם רומזים על החלוקה העתידית של מרכז ההר בין השבטים.

ב. פרשנותו של הרב מרדכי ברויאר

במאמרו על עליית אברהם אבינו לארץ ישראל¹¹ מתייחס הרב ברויאר אף הוא, בין היתר, לתחנותיו העיקריות של אברהם בארץ:

תחילה הוא עבר בשכם ובבית אל, העתידות להיות ערים מרכזיות בממלכת אפרים; ואחרי שלוש נפרד מעמו, הוא הגיע לחברון, העתידה להיות עיר מלוכה ביהודה. אולם במסעות אלה – וכן בשאר מסעותיו בארץ כנען – לא הגיע אברהם לירושלים. ודבר זה יכול להיות מובן על פי כל מה שנתבאר כאן. שהרי הפילוג הוא עניין מרכזי בספר בראשית; וכל טוב המתגלה בספר הזה מביא מאליו לידי דחייה של פסולת. ותהליך זה של בחירה ודחייה גורר מאליו את שרשרת הפילוגים, שהם אופייניים לספר הזה: מן הריב שבין קין להבל – ועד העברת הבכורה ממנשה לאפרים. משום כך אין אברהם מגיע בשעת עלייתו אלא לשכם ולבית אל שהן ערי אפרים – ולחברון השוכנת ביהודה. אך אין הוא יכול להגיע לירושלים, שכן ירושלים היא ממוצעת בין שכם ובית אל לבין חברון, והיא כוללת את כולן ויוצרת מהן אחדות אחת. וגם דוד הגיע מחברון לירושלים רק כאשר חדל להיות מלך יהודה, והיה מלך כל ישראל. נמצא, שירושלים היא למעלה מן הפילוג השולט בספר בראשית; היא העיר, 'שלא נתחלקה לשבטים' (יומא יב, ע"א); ובעצם היותה בירת כל ישראל היא מסמלת את החזון האידיאלי של החיבור, העתיד להתגבר על הפירוד.¹²

צאצאיו יוצא מהלך זה אל הפועל בשני שלבים: אצל יעקב ובני ישראל מתקיים החלק הראשון – שכם, הר עיבל והעי עד חברון; ואילו חלקו השני – מחברון לירושלים – מושלם על ידי דוד.

חלק ב: משמעויות המסלול

הבה ננסה עתה להתייחס למשמעויותיו של המסלול שתוארו. נפתח בדעתו של משה דוד קאסוטו, ולאחריה נביא את דברי הרב מרדכי ברויאר.

א. פרשנותו של משה דוד קאסוטו

כך כותב מ"ד קאסוטו על מסעו של אברהם בארץ כנען:¹⁰

למה התכוון הכתוב כשמסר פרטים אלו וקבע את מסעי אברהם בארץ כנען כמו שקבעם, לראשונה עד סביבות שכם, אחר כך משם עד סביבות בית-אל, ולבסוף משם עד הנגב? ומדוע נחלק על ידי כך שטח הארץ לשלושה איזורים...? ומדוע מסופר שדווקא באותן התחנות, בסביבות שכם ובסביבות בית-אל, בנה אברהם מזבחות לה'?

...וכשם שמזבחותיו-סימניו של אברהם באים כאילו לחלק את הארץ לשלושה איזורים, זה מדרום לזה, כך גם מזבחותיו-סימניו של יעקב שהוצבו באותם המקומות. וכשם שקנה אברהם בכסף מלא מקום מסויים בארץ, את שדה המכפלה הסמוך לחברון, כך קנה גם יעקב בכסף מלא מקום מסויים סמוך לשכם, ואחר כך כבשו שנים מבניו את כל הסביבה. ההקבלה ברורה...

התורה... התכוונה להציג כאן לפנינו, בכיבוש האידיאלי של אברהם, מעין בשורה הניתנת מראש על מה שעתידי לקרות לבניו אחריו. לפי מסורת זו ניתן הסימן בתחילה לאברהם ואחריו חזר ונשנה ליעקב, וההכפלה פירושה מעין אישור וקיום... בהתאם לכך, בא ספר יהושע ומתאר לנו את הכיבוש המעשי באופן מקביל לכיבושם האידיאלי של האבות, ואף בניסוח דומה, כאילו להגיד, כי קניין הארץ שהושג בימי יהושע היה כבר כלול בעיקרו בתוך אותו הכיבוש הסמלי שהאבות הראשונים קיימוהו בשעתם, והכל הוכן מראש ובושר מראש לפי רצונו של ה'.

לאחר הבאת ראיותיו מדגיש קאסוטו במסלולם של האבות את **חלוקתה המשולשת של הארץ**. אין הוא עוסק ישירות בטיבן של הערים עצמן ובצביוןן, כי אם במה שניתן ללמוד מהן על חלוקתה הגאוגרפית של הארץ לשלושה חלקים: משכם וצפונה; בין שכם לבית אל והעי; ומבית אל דרומה לכיוון הנגב.

11 הרב מרדכי ברויאר, פרקי מועדות א, ירושלים תשנ"ג, עמ' 266-299.

12 הרב ברויאר ממשיך ומתאר כיצד לאחר ניצחונו על ארבעת המלכים חזר אברהם עם לוט לרגע לירושלים, ולזמן קצר מתאחדים הם מחדש בעיר שעניינה הוא האחדות.

10 מ"ד קאסוטו, פירוש על ספר בראשית, ירושלים תשכ"ה, עמ' 207-209 (בחלקו השני של הספר – מנח עד אברהם). קאסוטו מתייחס לסיפורי אברהם בכלל, והבאנו כאן רק את מה שנוגע לסוגייתנו.

סיכום

לאחר שהראינו את דבר קיומו של מסלול כניסה לארץ שבו עוברים אברהם, יעקב ובני ישראל, הצגנו שני כיווני מחשבה בהבנת מהלכו של אברהם דרך שכם, בית אל וחברון קודם הגיעו לירושלים ולמקום המקדש.

שתי הגישות מניחות כי מסעותיו אלו של אבי האומה סוללים את הדרך לבניו אחריו. משה דוד קאסוטו מדגיש את החלוקה הפנימית של הארץ שמייצג מסלול זה, דבר שיתבטא בהמשך בחלוקתה לשבטים. הרב מרדכי ברויאר עומד על משמעותו של המסלול כצעדה בדרך של פילוג ההולך לקראת אחדות.

בשיעור הבא ננסה בע"ה להבין את המהלך על פי אפיון של הערים עצמן: מהו הצביון הרוחני של כל אחת מן הערים הללו, ומדוע, לאור זאת, עובר דרכן אברהם בסדר הזה.

...ובשעה זו של גילוי סוד האחדות כבר הגיעה שעתה של ירושלים; שהרי כבר זכה אברהם לדרגה שהיא למעלה מעולמו הרגיל של ספר בראשית. משום כך שוב אין הוא רואה רק את שכם ואת בית אל מזה – ואת חברון מזה; אלא כבר הוא זוכה לראות את ירושלים, הממוצעת ביניהן והכוללת את כולן. ולפיכך מיד 'אחרי שובו מהכות את כדרלעמר ואת המלכים אשר אתו' הרי הוא נפגש עם מלכי צדק מלך שלם, המביא לו את ברכת ירושלים. שכן חזון האחדות של ירושלים התגשם בנצחוננו של אברהם; שהרי מצודתו פרוסה עתה אפילו על סדום; וכל העמים השוכנים ממערבה וממזרחה היו לאחדים בידו. אולם רק לשעה קלה נתגלתה ירושלים לעיני אברהם. שכן יודע היה אברהם, שעדיין לא הוכשרה השעה להגשמת חזון האחדות של ירושלים. כי עדיין העולם הוא עולם של שניות.¹³

הרב ברויאר, בניגוד לקאסוטו, עומד על משמעותן של הערים עצמן. שכם ובית אל עתידות לתפוס מקום מרכזי בממלכת ישראל: שכם כעיר בירה, ובית אל כמקום פולחן מרכזי שבו יציב ירבעם את אחד מעגלי הזהב שלו בגבולה הדרומי של ממלכתו. חברון עתידה לתפוס מקום מרכזי כבירת ממלכת יהודה.

במסעותיו חותר אברהם אבינו להגיע למקום שבו הוא מעוניין להתיישב – לחברון. אלא שלאחר התיישבותו בחברון נאלץ אברהם לצאת למלחמה, שבעקבותיה הוא מגיע, בשובו מניצחוננו, גם אל ירושלים.¹⁴

לשכם ולבית אל והעי הגיע אברהם יחד עם לוט; אך בבית אל נפרדו דרכיהם, ולחברון כבר מגיע אברהם לבדו, בלעדי לוט. אמנם לזמן קצר שבים אברהם ולוט ונפגשים בירושלים – שאליה מגיע אברהם לא במסגרת מסעותיו כי אם בעקבות ניצחוננו על ארבעת המלכים – וכך מתגלה לרגע אחדותה של ירושלים, קודם שהם נפרדים זה מזה בשנית.

נמצא שמסעותיו של אברהם עוברים בערים שתייצגנה בעתיד את המציאות המפולגת, שבה מתקיימות שתי ממלכות – ישראל ויהודה – ולכל אחת מהן בירה משלה; בעוד שירושלים, שאליה אין הוא מגיע במסגרת מסעותיו אלא רק בעקבות המלחמה, רומזת למציאות של אחדות אידאלית, אחדות שיש בכוחה לחבר ולמצע בין שכם לחברון.¹⁵

נוכל, אם כן, לסכם, כי על פי פרשנות זו מגלה המסלול את הפירוד המתבטא בערים שכם, בית אל וחברון, בדרך אל אחדות ומיזוג הכוחות בירושלים.

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ה *
* עורך: בעז קלוש *

* בית המדרש הווירטואלי שליך ישיבת הר עציון *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *

13 שם עמ' 296-295.

14 את הראיות להגעתו של אברהם לירושלים נפרט בע"ה באחד השיעורים הבאים.

15 לא נאריך עתה בעניין האחדות המתגלה בירושלים. זהו נושא מרכזי ומשמעותי, והוא יידון בע"ה על היבטיו השונים בהמשך השיעורים.